

כלי שספק אם הטבילוהו

רס"ן, הרב אבישי לוי – רב פיקוד אכ"א

- א. הקדמה
- ב. מקורות חלות החיוב
- ג. הגדרת מקור החיוב ההלכתי
- ד. בירור שיטת הרמב"ם
- ה. בירור שיטת השו"ע בדין טבילת כלים
- ו. שיטות באחרונים
- ז. סיכום

א. הקדמה

המערכת והמציאות הצבאית הינה חריגה באופייה ובגודלה העצום שאין לה אח ורע בשום מערכת אחרת במדינה, מוטות השליטה הנדרשים כדי לנהל מערכת זו הינם אבני הראשה שלה. על אף הבקרה ההדוקה של משגיחי הכשרות לא פעם כלים שאינם טבולים באופן ודאי, מוצאים את דרכם למטבחי הצבא וביתר שאת הדבר מצוי במוצבי החטמרי"ם. לאור האמור כיצד יש לנהוג בכלי שספק אם הטבילוהו ועל אחת כמה וכמה מה דין כל כלי המטבח?

ב. מקורות חלות החיוב

דיני הטבלת כלים הנלקחים מן האיננו יהודי נלמדים ממלחמת ישראל במדין: "אך את הזהב ואת הכסף את הנחושת את הברזל את הבדיל ואת העופרת. כל דבר אשר יבוא באש תעבירו באש וטהר אך במי נדה יתחטא וכל אשר לא יבוא באש תעבירו במים".

מפסוק זה לומדת המשנה במסכת עבודה זרה¹ את הלכות הכשרת כלים (גיעולי עכו"ם) הנלקחים מן הגוי. על פי פסוק זה נלמד הכלל ההלכתי כבולעו כך פולטו.

"הלוקח כלי תשמיש מן העובדי כוכבים את שדרכו להטביל יטביל להגעיל יגעיל ללבן באור ילבן באור. השפור והאסכלה מלבנן באור הסכין שפה והיא טהורה".

1 במדבר לא, כב-כג.
2 פרק ה משנה יב.

הגמרא: מוסיפה על משנה זו (ע"פ הברייתא) שבנוסף להכשרת הכלי הנלקח מן העכו"ם יש להטבילו במקווה של ארבעים סאה:

"תנא: וכולן צריכין טבילה בארבעים סאה. מנהני מילי? אמר רבא, דאמר קרא: כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר, הוסיף לך הכתוב טהרה אחרת. תני בר קפרא: מתוך שנאמר במי נדה - שומע אני שצריך הזאה שלישי ושביעי, ת"ל: אך, חלק. א"כ מה ת"ל במי נדה? מים שנדה טובלת בהן, הוי אומר: ארבעים סאה. איצטריך למיכתב וטהר, ואיצטריך למיכתב במי נדה. אי כתב וטהר, הוה אמינא וטהר כל דהו, כתב רחמנא במי נדה. ואי כתב רחמנא במי נדה, הוה אמינא הערב שמש כנדה, כתב רחמנא וטהר, לאלתר. אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוח: אפילו כלים חדשים במשמע, דהא ישנים וליבנן כחדשים דמו, ואפילו הכי בעי טבילה. מתקיף לה רב ששת: אי הכי, אפילו זוזא דסרבלא נמי! א"ל: כלי סעודה אמורין בפרשה. אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוח: לא שנו אלא בלקוחין וכמעשה שהיה, אבל שאולין לא. רב יצחק בר יוסף זבן מנא דמרדא מעובד כוכבים, סבר להטבילה, א"ל ההוא מרבנן ורבי יעקב שמיה, לדידי מפרשא ליה מיניה דרבי יוחנן: כלי מתכות אמורין בפרשה. אמר רב אשי: הני כלי זכוכית, הואיל וכי נשתברו יש להן תקנה, ככלי מתכות דמו".

מגמרא זו נלמדים נושאים נוספים:

1. טבילת כלים - חיוב טבילת כלים הנלקחים מן הנכרי נלמד מהמילה "וטהר" שבפסוק (ישנה מחלוקת אם חיוב זה מדאורייתא או מדרבנן ויבואר לקמן).
2. כשרות הטבילה - חובת טבילת כלים הנלקחים מן הנכרי במקווה שיש בו 40 סאה. הרמב"ן על הגמרא שם הביא שתי דעות לחיוב טבילת הכלים ב-40 סאה, דעה ראשונה - זו גזירת הכתוב להצריך טבילת כלים ב-40 סאה. דעה שניה - מדאורייתא די בכל דהו ובלבד שהכלי כולו יוטבל כאחת וחכמים ביטלו די כל דהו והעמידוהו על 40 סאה. וזה לשון הרמב"ן:

"ק"ל והא טבילת כלים דאורייתא ברביעית היא כדאתמר בפסחים (י"ז ב') הואיל וחזי למטבל בה מחטין וצנורות, אלא דרבנן בטלוה לרביעתא, כדמפורש במסכת נזיר (ל"ח א'), ויש לומר טבילה זו גזירת הכתוב היא וכך היא גזירת מלך להצריכה ארבעים סאה, אי נמי אסמכתא, ויש לפרש דכל דהו היינו מים שאין כל גופו של כלי עולה בהן, כתב רחמנא מי נדה לומר מה נדה מים שכל

גופה עולה בהן דהיינו ארבעים סאה אף כלים מים שכל גופן עולין בהן לפי מה שהן, וגמרא נקיט להו ארבעים סאה משום דבטלוח לרביעית".

3. הגדרת החיוב – חלות החיוב על כלים חדשים ומשומשים, דווקא על כלי סעודה העשויים ממתכת.

4. הרחבת החיוב – כלי זכוכית דומיא דכלי מתכות כיוון שניתן להתיכם וליצור מהם כלים חדשים אם נשברו – כמו כלי מתכות.

כאשר דנים בהכנת הצורך להטביל את הכלי בין לאחר שהוגעל או לפני (תלוי במחלוקת הראשונים לקמן) "הוספת טהרה על טהרה" אינו מובן. מה הסברא ההגיונית לפעולה תמוהה זו? לכאורה מטרת ההכשרה היא להוציא את האיסור הבלוע בכלי! על כך עונה התלמוד הירושלמי:

"לפי שיצאו מטומאת הנכרי ונכנסו לקדושת ישראל".

הרב עובדיה יוסף⁴ מדייק דיוק חשוב ומחלק את הנושא לשניים:

א. לאומרים טבילה דינא מדאורייתא – גזירת הכתוב רוצה לומר שאכן אין הסבר הגיוני להצריך טבילה, וכל ענין טבילת כלים גזירת הכתוב.

ב. לאומרים טבילה דרבנן – הטעם כדברי הירושלמי לעיל.

וז"ל הרב עובדיה שם:

"ומעתה נבוא לנ"ד, כי הנה לכאורה הדבר תלוי במחלוקת הפוסקים, אם טבילת כלי מתכות מדאורייתא או מדרבנן. כי לדעת האומרים טבילה זו מדרבנן, נראה שיש לסמוך להלכה על הטעם המובא בירושלמי (שלהי ע"ז), דה"ט דטבילת כלים לפי שיצאו מטומאת הנכרי ונכנסו לקדושת ישראל. וכו' אבל לדעת האו' דטבילת כלי מתכות מה"ת, י"ל דגזרת הכתוב היא, ולא סמכינן לדרוש טעמא דקרא ולהוציא דין מחודש עפ"ז. וכ"נ מלשון התה"ד (ס"ס רנז) שטבילה זו מגזרת הכתוב".

נחלקו הראשונים האם הכשרת הכלי מהבלוע בו טרם ההטבילה מעכב או לא: הרא"ש על הגמרא הנ"ל כתב שאינו מעכב אך הרשב"ם שם כתב שאם הטביל לפני שהכשיר הוי כטובל ושרץ בידו ולא עלתה לו טבילה.

4 עבודה זרה פרק ה הלכה טו.

5 שו"ת יביע אומר חלק ב יורה דעה סימן ט.

ג. הגדרת מקור החיוב ההלכתי (דאורייתא או דרבנן)

נחלקו הראשונים האם דין טבילת כלים הנלקחים מן העכו"ם הוא חיוב מדאורייתא או מדרבנן. מקור מחלוקתם נובע מהמשך הסוגיה בעבודה זרה שם לעניין כלי של גוי הניתן כמשכון ביד ישראל:

"איבעיא להו: משכנתא, מאי? אמר מר בר רב אשי: אבא משכון ליה עובד כוכבים כסא דכספא, ואטבליה ואישתי ביה, ולא ידענא אי משום דקסבר: משכנתא כזביני דמיא (היינו שהכלי קנוי ביד ישראל וממילא יש להטבילו), אי משום דחזי לעובד כוכבים דדעתיה לשקועיה (היינו שהמשכון בסתם מקרה אינו קנוי ביד המלווה אלא שבמקרה הנ"ל הגוי שמישכון לא התכוון לפדות את ההלוואה וממילא הכלי ישאר ביד ישראל ולכן הטבילו, אבל סתם משכון אינו קנוי ביד ישראל ואין צורך להטבילו)".

סוגיה זו לא נפשטה בגמרא ונשארה בספק. פשט הסוגיה ומקורות הלימוד בסוגיה מלמדים על כך שטבילת כלים עיקר חובתה מדינא ומדאורייתא. בשיטה זו נקטו תרומת הדשן,⁶ הרשב"א,⁷ תוספות,⁸ נימוקי יוסף⁹ וראב"ד¹⁰.
וז"ל תרומת הדשן:

"שאלה: כלי מתכות הלקוח מן הנכרי שצריך טבילה שרי לשולחו ע"י קטן לטבילה או לא? תשובה: יראה דלא שרי למיעבד הכי כיון דטבילת כלים הלקוחים מן הנכרים דאורייתא וכו'".

העולה מרוב הראשונים בצורה נהירה, חובת טבילת כלים הינה מדינא, וחיובה מדאורייתא כפשטא דסוגיה.

לעומתם ישנם ראשונים רבים אשר למדו את הסוגיה בצורה שונה לחלוטין, על אף השקליה וטריה בגמרא בפסוק מהמקרא, הכריעו שכל דינא דטבילת כלים עיקרו מדברי חכמים (דין דרבנן), וקרא אסמכתא בעלמא. ראשונים אלו הלא הם, הרמב"ם¹¹, מגיד משנה¹², הגאונים

6 סימן רנז.

7 עבודה זרה עה, ב.

8 שם.

9 שם.

10 בנימוקי יוסף שם.

11 הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה ה.

12 שם.

שהובאו בספר הבתים, ריטב"א¹³, מאירי¹⁴, הרשב"ץ¹⁵ ועוד (יביע אומר חלק ב יו"ד סימן ט מביא פוס' רבים אשר נקטו בשיטה זו).

וז"ל הריטב"א:

"הרמב"ם ז"ל סובר דטבילה זו מדרבנן, וגם הוא ז"ל נראה שסובר דאין מברכין עליה, וכן נהגו".

וכן כתב המאירי:

"קבלו מן הגוי במשכון שאלו בגמרא אם צריך טבילה אם לאו ולא נתברר להם להצריך טבילה אא"כ ראה בדעתו של גוי שדעתו לשקעו בידו ופי' חכמי הצרפתים בהשקעה זו עד שלא יהא בדעתו לפדותו לעולם לפי מה שרואה מבין ריסי עיניו ואין לו אלא מה שעיניו רואות הא כל שלא ראה כן בדעתו של גוי לא נתברר להם ופסקו גדולי המחברים שאין צריכין טבילה לפי שטבילת הכלים אצלם מדברי סופרים ואין המקראות אלא סמך בעלמא וספק סופרים להקל וגדולי המפרשים מצריכים בהם טבילה מפני שהטבילה אצלם מן התורה ורבתי הורו להטבילם בלא ברכה".

ד. בירור שיטת הרמב"ם

כאילן גדול להסתמך על שיטתו, רבו הפוסקים שדנו בשיטת הרמב"ם, ונחלקו הפוסקים כדעת מי הכריע הרמב"ם דטבילת כלים דאורייתא או מדרבנן.

נביא תחילה את דברי הרמב"ם¹⁶:

"טבילה זו שמטבילין כלי הסעודה הנלקחים מן העכו"ם ואח"כ יותרו לאכילה ושתיה אינן לענין טומאה וטהרה אלא מדברי סופרים, ורמז לה כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר ומפי השמועה למדו שאינו מדבר אלא בטהרתן מידי גיעולי עכו"ם לא מידי טומאה, שאין לך טומאה עולה על ידי האש וכל הטמאים בטבילה עולין מטומאתן, וטומאת מת בהזאה וטבילה ואין שם אש כלל אלא לענין גיעולי עכו"ם, וכיון שכתוב וטהר אמרו חכמים הוסיף לו טהרה אחר עבירתו באש להתירו מגיעולי עכו"ם".

לכאורה מפשט דברי הרמב"ם עולה כי הוא סובר כדעת הפוסקים שטבילת כלים מדרבנן.

13 עבודה זרה שם.

14 שם.

15 בספר יבין שמועה (דכ"ז ע"ד)

16 הלכות מאכלות אסורות שם, שם.

על אף זאת הראשון להבין את דברי הרמב"ם שלא כפשוטם הוא הרשב"א¹⁷:
 "מה שאמרת שטבילת כלים מדברי סופרים, לא כולי עלמא מודים בו, ומדברי
 הרמב"ם ז"ל יראה שהוא סבור שהוא מדאורייתא, ופשטא דשמעתתא דשילהי
 ע"ז הכין משמע טפי".

אולם גם דברי הרשב"א תמוהים ולא נהירים, לאור כך שהרשב"א בחידושו¹⁸ כתב ההפך
 בדעת הרמב"ם:

"...והרמב"ם ז"ל כתב דאינו צריך טבילה משמע דלקולא אזלינן בה עד דחזינן
 לדעתיה לגוי דבעי לשקועיה, ותמיהא לי דהא משמע ודאי כי טבילה זאת
 מדאורייתא היא דמכלי מדין גמרינן לה, ואפילו לכלים חדשים כדאמר רב
 נחמן אמר רבה בר אבוה דישנין כי מלבנן באור כחדשים דמיין ואפילו הכי
 בעו טבילה, וא"כ כל טבילת כלים בין לישנים בין לחדשים היא מדאורייתא
 וא"כ הוה ליה ספיקא דאורייתא וכל ספק דאורייתא לחומרא, כנ"ל. אח"כ
 מצאתי לראב"ד ז"ל שכתב דמשכנתא צריך טבילה, ומיהו הרמב"ם ז"ל הלך
 לשיטתו שהוא ז"ל כתב דטבילת כלים מדברי סופרים היא, נראה שדעתו
 לומר דקראי אסמכתא בעלמא הן".

סתירה זו בדברי הרשב"א הובאה גם כן בספר פרי חדש¹⁹, וז"ל:

"לשון הרמב"ם טבילה זו שמטבילין כלי הסעודה וכו' אינם לענין טומאה
 וטהרה אלא מדברי סופרים וכו'. הרי מבואר בדברי הרב שטבילה זו מדברי
 סופרים ואין לה אלא רמז בתורה. ומה שכתב הרשב"א בתשובה שמדברי
 הרמב"ם יראה שהוא סבור שהיא מדאורייתא, שלא בדקדוק כתב כן, שדברי
 הרב מוכיחין בבירור שהיא מדברי סופרים! ומה שכתב הכסף משנה [שם ד"ה
 ובתשובות] שטעם הרשב"א מפני שכתב הרב ומפי השמועה למדו, גם זה אינו
 כלום, ואדרבה משם מוכח להדיא איפכא, שהרי כתב שפרשת כלי מדין מיירי
 בטהרה מידי גיעולי כותים ולא בטהרה מידי טומאה, וגיעולי גוים בודאי הוי
 מן התורה וכדאמרינן בפרק בתרא דעבודה זרה למאן דאמר נותן טעם לפגם
 מותר, גיעולי גוים דאסר רחמנא היכי משכחת לה, ומשנינן לא אסרה תורה
 אלא קדרה בת יומא. ופשטיה דקרא דוטהר ר"ל שבהכשר זה נטהר ונכשר
 הכלי לבשל בו וחכמים סמכו בזה להוסיף לו טהרה אחרת דהיינו טבילה.
 וכן גבי בעיא דמשכנתא פסקה הרמב"ם לקולא, וכתב הרשב"א גופיה בתורת

17 שו"ת הרשב"א חלק ג סימן רנה.

18 עבודה זרה שם.

19 יורה דעה סימן קכ ס"ק ו.

הבית (דף קכה בית ד שער ד לה, ב) והר"ן בפירושו ההלכות [שם לט, ב ד"ה גמ'] שטעמו משום דסבירא ליה דטבילת כלים מדברי סופרים וקראי אסמכתא בעלמא. וכך הוא האמת בדעת הרמב"ם. אבל דעת הרשב"א שם דטבילה זו מדאורייתא היא ואפילו לכלים חדשים. ונראה מדבריו שם שכן דעת הראב"ד [בחי' דש"ש עה, ב ד"ה משכנתא ובהערה פא] והרמב"ן [שם ד"ה גמ']. וכולה שמעתתא דעבודה זרה מוכחא דטבילה זו היא מן התורה כסברא זו והכי מוכח דעת המחבר ממה שכתב לקמן בסעיף ט' וסעיף י"ד ע"ש. וכן עיקר".

נמצא שהפרי חדש חולק על הבנת שו"ת הרשב"א ברמב"ם שטבילת כלים מדאורייתא, ומכריע כדעת הרשב"א בפירושו על הגמרא ובתורת הבית שדעת הרמב"ם היא שטבילת כלים מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא.

רבי יוסף קארו בהבנתו את הרמב"ם כמוזכר בפרי חדש לעיל, הכריע שהרמב"ם פסק שטבילת כלים מדין דרבנן והסביר מדוע לדעתו הרשב"א בתשובותיו הבין ברמב"ם אחרת. וכך כתב בכסף משנה על הרמב"ם:

"טבילה זו שמטבילין כלי הסעודה וכו' ורמז לה כל דבר אשר יבא באש וכו'. שם וכלן צריכים טבילה בארבעים סאה מה"מ אמר רבא דאמר קרא כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר הוסיף לך הכתוב טהרה אחרת ומדברי רבינו נראה שהוא סובר שטבילה זו מדרבנן וכ"כ הר"ן שם גבי משכנתא שזה דעת רבינו: ובתשובות הרשב"א כתוב בלשון הזה מה שכתבת שהטבלת כלים מדרבנן לא כלם מודים בו ומדברי הרמב"ם יראה שהוא סבור שהיא מדאורייתא ופשטא דשמעתא בשלהי ע"ז הכי משמע טפי עכ"ל. ונראה שטעמו מפני שראה שכתב רבינו ומפי השמועה למדו".

הלחם משנה שם נותן הסבר נוסף לשיטת הרמב"ם אליבא דרשב"א: "טבילה זו שמטבילין וכו'. מפשט דבריו משמע דטבילת כלים הוי דרבנן וכן נראה שהבין [הר"ן] ז"ל אבל הרשב"א לא הבין כן כמבואר בב"י ונראה לי שהטעם מפני שקראו דברי סופרים וכל דברי סופרים הוא הלכה למשה מסיני שהוא מן התורה כמו שכלל לנו רבינו בהלכות סנהדרין".

סיכום שיטת הרשב"א – לסיכום דברי הרשב"א נראה ששיטתו בדברי הרמב"ם נובעת משני דיוקים לשוניים מהותיים ברמב"ם האחד מפי השמועה והשני דברי סופרים, שני ביטויים לשוניים אלו מעידים במקומות רבים על דין תורה. אך על אף על פי כן עדיין מוקשה לשיטת הרשב"א שהרמב"ם בפירושו כתב בסוף הלכה יז שהובאה לעיל: "וכיון שכתוב וטהר אמרו חכמים הוסיף לו טהרה אחר עבירתו באש להתירו מגיעולי עכו"ם"²⁰.

20 אנציקלופדיה תלמודית כרך א, אין מקרא יוצא מידי פשוטו [המתחיל בטור תרעז]: "יש מהראשונים

לאחר בירור שיטות הראשונים להלן סיכום דעותיהם של עמודי ההוראה:
רי"ף - לא הכריע.

רמב"ם - שיטת הרשב"א - דאורייתא . שיטת הפרי חדש והרב קארו - דרבנן.

ה. בירור שיטת השו"ע בדין טבילת כלים

כתב הטור²¹:

"הכשר כלים הנקחין מן הנכרים וכו' אם משכן לו הנכרי כלי אם נראה בדעת הנכרי שרוצה לשוקעו בידו צריך להטבילו ואם אינו יודע אם בדעתו לשוקעו מיבעיא אם צריך טבילה ולא איפשיטא וי"א לקולא שא"צ טבילה וטוב להטבילו בלא ברכה או יקנה כלי אחר ויטבילנו עמו".

הבית יוסף שם סיכם את דברי הגמרא והראשונים בנושא משכנתא וכך כתב:

"ואם משכן לו הגוי כלי וכו'. שם איבעיא להו משכנתא מאי אמר מר בר רב אשי אבא משכן לו גוי כסא דכספא ואטביליה ואישתי ביה ולא ידענא אי משום דקסבר משכנתא כזביני דמי אי משום דחזי לגוי דדעתיה לשקועיה כלומר שלא לפדותו עוד. משמע בהדיא דהיכא דדעתיה לשקועיה פשיטא לו דבעי טבילה, ובדלא דעתיה לשקועיה הוא דאיבעיא לן ולא איפשיטא. ופסק הרמב"ם בפ"ז מהלכות מאכלות אסורות (ה"ו) לקולא וכתב הר"ן דלטעמיה אזיל שסובר דטבילת כלים אינה אלא מדברי סופרים. אבל הרשב"א (תוה"א ב"ד ש"ד לה:) כתב בשם הראב"ד דמשכנתא צריכה טבילה ונראה לי שהוא העיקר ע"כ. וכתב סמ"ג (לאוין קמח נז.) שגם מקצת רבותינו שבצרפת פוסקים להקל ויש מטבילין אותו בלא ברכה וכן כתב במרדכי. ומ"ש רבינו או יקנה כלי אחר ויטבילנו עמו. כן כתבו התוספות וכן כתב המרדכי בשם רש"י והכי נקטינן. מצאתי כתוב בתשובה אשכנזית כשנשתקע ברשות ישראל צריך טבילה שניה בלא ברכה דראשונה כלא זבניה דמי וכעומד ברשות הגוי דמי הילכך לא מהניא אותה טבילה וצריך להטבילו לאחר שבא לרשות ישראל".

הסוברים שכל מה שהוציאו חכמים מדרשות הפסוקים ומי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, אם פשט הכתוב אינו מורה על אותם הדברים, אינם נמנים במנין המצוות ונקראים דברי-סופרים, לפי שאין מקרא יוצא מידי פשוטו. ויש חולקים וסוברים שמכיון שאין הדרשות והמדות מוציאות מידי פשוטו של מקרא, מלבד בדרשת והיה הבכור אשר תלד הרי כולן מדאורייתא ממש, "ולא אמרו אין מקרא אלא כפשוטו, אבל יש לנו מדרשו עם פשוטו ואינו יוצא מידי כל אחד מהם, אבל יסכול הכתוב את הכל ויהיו שניהם אמת".

ולגבי טבילת כלים ע"י קטן כתב הב"י שם :

"כתוב בתרומת הדשן סימן רנ"ז שאין לשלוח קטן להטביל כלים דכיון דטבילת כלים דאורייתא לא מהימנינן לקטנים עליהו ומכל מקום להטבילם קטן בפני ישראל כתב דשרי ואפילו להגהת אשירי בפ"ב דחולין (סי' ח) שפסק כרבי יוחנן (חולין לא). דאמר אשה לבעלה בעיא כוונה אף על גב דחולין הוא דקטן בר כוונה הוא אם עומדים על גבו ומלמדים אותו כמו שכתבו התוספות בפרק קמא דחולין (יב: ד"ה מאן) ולענין טבילה זו נראה דיכולין ללמדו שיכוין לטהר אפילו אם לא יעמדו ע"ג ועוד מאן לימא לן דהך טבילה דאינה מטומאה לטהרה ואינה אלא גזירת הכתוב מנ"ל דבעי כוונה".

לאור סיכומו של הבית יוסף בנושא טבילה הגיע להכרעה בהלכה בשולחן ערוך.

ואלו דברי השולחן ערוך והרמ"א²²:

"משכן עובד כוכבים כלי לישראל, אם נראה בדעת העובד כוכבים שרוצה לשקעו בידו, טעון טבילה. ואם לאו, יטבילנו בלא ברכה או יקנה כלי אחר ויטבילנו עמו. ואם לבסוף נשתקע בידו, יחזור ויטבילנו בלא ברכה.

אין מאמינים קטן על טבילת כלים. אבל אם טבלו לפני גדול, הוי טבילה".

משמע מפסקי השו"ע הנ"ל שסובר שטבילת כלים מדאורייתא, ולכן אין מאמינים לקטן בטבילת כלים וכן לגבי משכנתא פסק לחומרא מדין ספק דאורייתא לחומרא.

אולם הבנה זו בשו"ע אינה מוחלטת, שכן באורח חיים²³ פסק השו"ע שמותר להטביל כלים חדשים בשבת. דבר העומד בסתירה לך שטבילת כלים מדאורייתא, וז"ל:

"מותר להטביל כלי חדש הטעון טבילה, ויש אוסרים. וירא שמים יצא את כולם ויתן הכלי לאינו יהודי במתנה ויחזור וישאלנו ממנו, ואין צריך טבילה. הגה: ואם הוא כלי שראוי למלאות בו מים, ימלאנו מים מן המקוה ועלתה לו טבילה".

וכתב המשנה ברורה²⁴:

"כלי חדש - הנקח מן האינו יהודי. והמחבר סתם ולא הזכיר באיזה כלי מיירי ומשמע דאפילו כלי מתכת דהרבה פוסקים ס"ל דטבילתה הוא מן התורה וגם המחבר סתם כן ביו"ד סימן ק"כ סעיף י"ד ג"כ מותר להטביל ועיין בבה"ל".

22 סעיפים ט ויד.

23 סימן שכג סעיף ז.

24 ס"ק לא.

המשנה ברורה נקט בשיטה זו שטבילת כלים מדאורייתא אליבא דשו"ע ובביאור הלכה הרחיב ותירץ את הסתירה בין פסקי השו"ע בטענה שאף על פי שטבילת כלים דאורייתא, השו"ע הקל להטביל כלים בשבת, לאור כך שטבילת כלים אינה תיקון גמור, שכן לכו"ע אם השתמש בכלי לא טבול האוכל לא נאסר. דין זה דומה לטבילת כלי תרומה ביו"ט. כלים שרוצים להעלות את קדושתם לתרומה אף על פי שהוטבלו לחולין יש להטבילם שוב לתרומה.

וכתב הביאור הלכה²⁵:

"הנה מדעת המחבר משמע דמסכים לדינא לדעה קמייתא ועיין בפמ"ג דנשאר בקושיא על המחבר למה הוא סותם להקל אף בכלי מתכת והלא ביו"ד סותם דהוא דאורייתא ולפי דעת הר"מ בפכ"ג דשבת דאוסר טבילת כלים שנטמאו בטומאה דאורייתא משום מתקן גם בזה יהיה אסור משום מתקן ולענ"ד אפשר דס"ל דבזה לא שייך מתקן כיון דאף אם ישתמש בהכלי בלי טבילה ג"כ אין המאכל נאסר בדיעבד לכו"ע ודמי זה למה דאיתא שם דמטבילין מגב לגב ופירש שם הרמב"ם בפ"י המשנה דכלי שטבלו לשם חולין דקי"ל דאסור להשתמש בה תרומה עד שיטבילנו לשם תרומה אפ"ה מותר להטביל טבילה זו ביום טוב כיון דבעצם הכלי זו טהורה ואינה להסיר הטומאה, כי אם בשביל תוספת טהרה ע"כ לא מיקרי זו בשם מתקן וה"נ הטבילה בכלים חדשים איננה להסיר הטומאה כי לא נטמאה ורק בשביל שיצאה מרשות אינו יהודי ובאה לקדושת ישראל הצריכה התורה טבילה וכדאיתא בירושלמי דע"ג ומן התורה אין שום איסור להשתמש בה ואפילו רבנן שאסרו להשתמש בה עד שיטבילוה עכ"פ אין המאכל נאסר לכו"ע ע"כ לא מיקרי זה בשם מתקן כנלענ"ד להטעים סברת השו"ע מפני חומר הקושיא. ובזה ממילא מיושב הקושיא שהקשה היש"ש על הב"י וכמו שמובא בשמו בט"ז ואף דדברי הב"י עדיין מוקשים קצת מ"מ דברי השו"ע עכ"פ אינה נרחים מהלכה ואפשר דבשעה שכתב את דבריו שבב"י היה סובר לדינא דטבילת כל הכלים הוא מדרבנן".

על אף תרוצו המיוחד של הביאור הלכה, הוא חש שעדיין ישנו קושי לא פתור בדברי רבי יוסף קארו, ולכן נצרך לתרץ שיתכן ורבי יוסף קארו חזר בו מפסיקתו בבית יוסף, שטבילת כלים דרבנן והכריע להלכה בשו"ע כסוברים שדין זה מדאורייתא. הט"ז על אתר הביא יסוד מהרמב"ם שכאשר טבילת כלים מחוייבת מן התורה (כגון כלי

25 שם, ד"ה מותר.

שנטמא) אזי אסור להטבילם בשבת משום מתקן מנא, אולם כאשר טבילת הכלים מדרבנן – מותר להטבילם בשבת. אי לכך, אם נאמר שהשו"ע מסכים ליסוד, לכן פסק שמותר להטביל כלים חדשים בשבת, נמצא שדעת מרן השו"ע היא שטבילת כלים מדרבנן, בניגוד להבנתנו בשו"ע חלק יורה דעה דלעיל והווי סתירה בשו"ע.

עוד יש להוסיף שהבית יוסף באורח חיים²⁶ כתב במפורש שטבילת כלים מדרבנן, וז"ל:

"ולענין הלכה כיון דלהרי"ף והרמב"ם משמע דשרי להטביל כלים חדשים ביום טוב הכי נקטינן. מיהו כיון דאפשר בתיקון שכתב המרדכי שאכתוב בסמוך נכון לחוש לדברי האוסר ושלא להתיר כי אם על ידי אותו תיקון היכא דאפשר וכו' כתב המרדכי בפרק ב' דביצה (סי' תרעז) מי ששכח ולא הטביל כלי מערב שבת או מערב יום טוב יתן הכלי לגוי במתנה ויחזור וישאלנו ממנו והוה ליה כשואלו מן הגוי דאין צריך טבילה".

וכתב הט"ז²⁷ על דברי הבית יוסף:

"והב"י ניחא ליה בהך גיסא דדוקא דאורייתא אבל כלים חדשים שהם מדרבנן דינם כמו ולד הטומאה דמותר ב"ט. כ"ו נראה ברור ופשוט לע"ד אחר העיון".

הרב עובדיה יוסף²⁸ כבסיס לשיטתו האומרת שהשו"ע פסק כרמב"ם באופן נהיר וברור שטבילת כלים מדרבנן נסמך על דברי הט"ז וכפשוט דברי רבי יוסף קארו בבית יוסף אך אף על פי כן חש שלשון השו"ע מוקשה מאוד: "ומה נענה ביום שידובר בנו פסקי מרן ביו"ד (סי' קכ) הנ"ל דמוכח דס"ל דטבילת כלים מהתורה" ומציע פירוש חדשני בדברי השו"ע:

"ולכן חשבתי דרכי לומר שאין ראייה כל כך מדברי מרן ביו"ד. שעל הראייה מההיא דמשכנתא, מלבד מש"כ לעיל בדברי הראב"ד, י"ל עוד לפמ"ש הגר"ח פלאג'י ברוח חיים (סימן קכב ס"ק א), שאם נתערב כלי שלא הוטבל בכלים שהוטבלו, לא אמרינן דחד בתרי בטיל, דהכא ליכא פסידא כלל להטבילן כולם. וקי"ל דדבר שיש לו מתירים לא בטיל ברובא. וזה ברור. ע"כ. וכן פסק בשו"ת תשורת שי (חלק ב סימן קד). ע"ש. וא"כ י"ל דה"נ הואיל ומספקא לן אי משכנתא בעיא טבילה, אזלינן בהא לחומרא, הואיל והווי דבר שיש לו מתירין, וכדקי"ל בביצה שכל דשיל"מ אפילו מדרבנן לא בטיל, ואזלינן בספקא לחומרא. וכ"פ באורח חיים (סימן תקיג סעיף ב). ע"ש. ואף על פי שבשו"ת רעק"א (סימן סה) ד"ה ואף, כתב, דבספקא דדינא באיסור מדרבנן אזלינן

26 סימן שכג.

27 שם ס"ק ה.

28 שו"ת יביע אומר חלק ב יורה דעה סימן ט.

לקולא אף בדשיל"מ. ושכ"מ בהר"ן נדרים (מוז, ב). ע"כ. וכ"כ עוד בחידושי רעק"א (ברכות ב, א) ע"ש. וכ"כ בשו"ת אבני מילואים (סימן יא) ד"ה אמנם יש. ע"ש. אולם בשו"ת תורת חסד מלובלין (חלק אורח חיים סימן לח אות ג) דחה דברי הגרע"א, והביא ראייה מפרש"י (עירובין לט, ב) **דאף בספקא דדינא דרבנן בדשיל"מ אזלינן לחומרא**. ושכ"מ עוד בפרש"י (סוכה כו, א). ע"ש. וע"ע בשו"ת אהל אברהם הכהן (ריש סימן כב) שכן פשוט לו. וכ"כ בשו"ת הרב"ז (סוף סימן קד). ול"ז מהנ"ל. ובע"ז (לז, ב) הא מיא בנהרא זילו טבילו. ע"ש. וה"נ י"ל גבי טבילת כלים, דאזלינן בספיקא דידיהו לחומרא. גם הראיה השניה מההיא דאין מאמינים לקטן על טבילת כלים, יש מקום לדחותה ע"פ מ"ש הפמ"ג באורח חיים (סימן תנא משבצות זהב ס"ק ו), **שי"ל שאף בכלי זכוכית שטבילתם מדרבנן, נראה שאין הקטן נאמן**. כיון שיש להם חזקת איסור. ע"ש. וא"כ י"ל דה"ט דפסק מרן בש"ע שלא להאמין הקטן לזה, משום דאתחזק איסורא. ולעולם י"ל דטבילת כלי מתכות מדרבנן. וכמ"ש מרן באו"ח הנ"ל".

לסיכום דברי הרב עובדיה - שיטת השו"ע היא דחייב טבילת כלים מדרבנן וחומרותיו של השו"ע נובעים מדינים שונים לחלוטין. האיסור במשכון נובע מדינא של דישל"מ שאף מדרבנן לא בטיל, ודין "לא סמכינן על קטן" - הואיל והתחזק איסורא.

1. שיטות באחרונים

הרב עובדיה פותח לנו צוהר לכך שאף אם נאמר שטבילת כלים הינה דין מדרבנן, אולם על אף הכלל הידוע שספק דרבנן לקולא במקרה דינן, אנו נחמיר לאור כך שחכמים גזרו על דבר שיש לו מתירין אף בדרבנן.

מקור הדין בדבר שיש לו מתירין²⁹:

"אחד ביצה שנולדה בשבת ואחד ביצה שנולדה ביום טוב אין מטלטלין אותה וכו' וספיקא אסורה, ואם נתערבה באלף - כולן אסורות וכו' [והרי] ספיקא דרבנן היא, וכל ספיקא דרבנן לקולא! וכו' רב אשי אמר: לעולם ספק יום טוב ספק חול הוא דבר שיש לו מתירין, וכל דבר שיש לו מתירין - אפילו בדרבנן לא בטיל".

רש"י נותן טעם לסיבת הדין בדשלי"מ: "עד שאתה אוכלו באיסור תאכלנו בהיתר".

הפרי חדש³⁰ כותב כדעת פוסקים רבים (כפי שהובא ביביא אומר):

"ואפילו ספק אם נולדה כו'.. דע דדבר שיש לו מתירין אפילו בספק דדבריהם אפילו באלף לא בטיל כיון שיש היתר לאיסורו וכדמסיק רב אשי בפרק קמא דביצה דף ד' [ע"א], ע"ש".

כפי המובא לעיל אף לדעת הרב עובדיה דין דבר שיש לו מתירין בספק דרבנן אינו דבר מוחלט.

על אף דחיית דעתו של רעק"א (כמובא ביבי"א הנ"ל) דעה זו ניתנת להוסיפה כסניף (כמחלוקת הפוסקים במקום צורך גדול).

התפיסה ההלכתית אשר אומרת שדין כלי אשר ספק אם נטבל הינו דבר שיש לו מתירין אינה מוחלטת מכיוונים שונים. כפי המובא בפוסקים לקמן:

1. דעת הצ"ח

הצ"ח³¹ טוען שדבר שיש לו מתירין הוא דווקא במקום שיש כילוי, אבל לא במקום הנאה. לאור כך בכל שלב בו אתה נמנע מלהנות מהדבר, רוצה לומר אתה מפסיד לאור כך, לא שייך הדין עד שתאוכלנו באיסור תאכלנו בהיתר.

הביאו הרב עובדיה יוסף וכתב על דבריו, וז"ל³²:

"אולם יש להעיר ע"ד מהר"ח פלאג'י הנ"ל, דחשיב להאי מילתא כדשיל"מ, שהרי ידוע מ"ש הצ"ח פ"ק דפסחים (ט, ב) ד"ה תשע צבורין וכו', דהא דקי"ל דבר שיש לו מתירין אפילו באלף לא בטיל, היינו דוקא לענין איסור אכילה, דשייך בה טעמא דעד שתאכלנו באיסור ע"י ביטול תאכלנו בהיתר, וכפרש"י ביצה (ג, ב), שהרי א"א לו לאכול אותו היום ומחר, שאם יאכלנו היום אין לו עוד למחר, ועכ"פ לא יאכל אותו אלא פעם אחת, ולכך לא יפסיד במה שאינו אוכלו היום. אבל בטלטול שיוכל לטלטל גם היום ומחר, לא שייך דשיל"מ, שעכ"פ מפסיד את הטלטול של היום. וכן בהנאה שיש שאינה של כילוי שיוכל ליהנות היום וגם למחר, ולא שייך בזה דשיל"מ ומש"ה בכל הנאות לא גזרו. ע"ש. וכ"כ עור בנוב"י מהדורה תנינא (חלק אבן העזר סימן לח). ע"ש. והובאו דבריו להלכה בנחלת צבי להפ"ת (סימן קפז סעיף ה). וע"ע בפ"ת (סימן קב ס"ק ו) בדין כלי שנאסר בבליעת איסור שנתערב באחרים ואינו ניכר, שפסק מרן דבטל ברוב. וכתב הש"ך דמ"מ יש להשהות הכלים מעת לעת

30 יורה דעה סימן קב ס"ק ב.

31 פסחים ט, ב ד"ה תשע.

32 שו"ת יביע אומר חלק ב יורה דעה סימן ט.

וכו'. והעיר דנראה דלא שייך הכא דשיל"מ, ע"פ דברי הצ"ח הנ"ל. ע"ש. וא"כ אף לעניין להשתמש בכלים שיש בהם תערובת של כלי הטעון טבילה, אפשר להתיר מטעם האמור. וע"ע בשו"ת אהל אברהם הכהן (סימן כב). ע"ש. אלא דלפע"ד יל"ד ע"ד הצ"ח, ממ"ש הרשב"א בדין כלי שנאסר בבליעת איסור שנתערב באחרים הנ"ל, דה"ט דלא חשיב דשיל"מ, להצריכם הגעלה. משום שצריך להוציא עליהם הוצאות להגעילם. וכ"כ הרמ"א בהגה שם. ואם איתא לדברי הצ"ח, תיפוק ליה דלעניין תשמיש והנאה לא שייך ה"ט דעד שתאכלנו באיסור תאכלנו בהיתר".

2. דעת הרשב"א

הרשב"א בתורת הבית³³ כתב שדין דשיל"מ הינו אך ורק כאשר ההיתר מגיע מאיליו ולא כרוך בהוצאות.

הביאו הבית יוסף וז"ל³⁴:

"וכתב עוד הרשב"א כלי שנאסר בבליעות איסור שנתערב באחרים ואינו ניכר בטל ברוב ואף על פי שאיפשר להגעילו ולהחזירו להכשירו על ידי כן אין דנין אותו כדבר שיש לו מתירין לאסור כולם עד שיגעילם אלא הרי הוא כאיסור יבש שנתערב ביבש ובטל ברוב שכל שאין מתירין שלו באין מאליהן וצריך לפזר מעותיו ולהוציא הוצאות במתירין אינו בכלל שיש לו מתירין ע"כ וכתבו רבינו בסימן קכ"ב".

הרב יוסף קארו והרמ"א מביאים את דעתו של הרשב"א בסימן קב סעיפים ב-ג:

"יש מי שאומר שלא אמרו דבר שיש לו מתירין אלא כשהמתיר עתיד לבא על כל פנים, או אם המתיר בידו לעשותו בלא הפסד, אבל דבר שאינו בידו, ואינו ודאי שיבא המתיר, אינו בדין דבר שיש לו מתירין. לפיכך, ביצה של ספק טריפה שנתערבה באחרות, אינו בדין דבר שיש לו מתירין, לפי שאין המתיר בודאי ואינו בידו.

כלי שנאסר בבליעת איסור, שנתערב באחרים ואינו ניכר, בטל ברוב ואין דנין אותו כדבר שיש לו מתירין. (הג"ה לפי שצריך להוציא עליו הוצאות להגעילו, וכל כיוצא בזה)".

33 תוה"ק ב"ד סוף ש"ד לח, א.

34 יורה דעה סימן קב.

סיכם זאת בצורה מופלאה הציץ אליעזר בתשובתו³⁵:

"והנה לפי הדין שנפסק ביו"ד סימן קט דמין במינו יבש ביבש חד בתרי בטל, יש לדון להתיר בנדו"ד ולא לחוש אפילו להנפסק שם שלא יאכלם אדם אחד ביחד וגם לא זה אחר זה, מכיון שבנידוננו הבעיא לא על אכילה, דלאכילה אינם אוסרים אפילו הכלים שלא נטבלו כנפסק ברמ"א יו"ד סימן קכ סעיף טז. (וגם בשם לדעת רוב הפוסקים הוא רק מדרבנן כדיעו"ש בדר"ת ס"ק כז).

אך בנידוננו מכיון שיש תקנה לטבול את כולם א"כ יש לדון בזה דהו"ל כדבר שיש לו מתירין דאפילו באלף לא בטיל.

אולם גם בנוגע לזה מצינו להשו"ע שפוסק בסימן קכ סעיף ג דכלי שנאסר בבליעת איסור שנתערב באחרים ואינו ניכר בטל ברוב, ואין דנין אותו כדבר שיש לו מתירין לפי שצריך להוציא עליו הוצאות להגעילו וכל כיוצא בזה ע"ש. וא"כ ה"נ במקום שיש טורח רב להטבילן כגון כשקורה בכזאת בבית מלון וכדומה שטורח רב לאסוף כל הכלים ולהטבילן אזי הרי זה בכלל וכל כיוצא בזה שכותב הרמ"א ואין דנין אותו כדבר שיש לו מתירין אלא בטל ברוב ומותרים בלא טבילה.

וכמו"כ פוסק הרמ"א שם בסעיף ד דהא דדבר שיש לו מתירין אינו בטל היינו דוקא אם האיסור בעין או שיש עדיין ממשות האיסור בתערובת, אבל טעמו בטל ע"ש, ואם טעמו בטל ולא דנין בזה דשיל"מ, נדמה דמכש"כ שיש מקום לומר שלא דנין כדשיל"מ על כגון נידוננו דליכא אפילו טעמו, וכדהזכרנו מפסק הרמ"א בסימן ק"כ דלאכילה אינם אוסרים אפילו הכלים שלא נטבלו".

3. דעת המנחת שלמה

בשו"ת מנחת שלמה³⁶ דן להתיר בדין כלי שבאופן מובהק הטבלתו מדרבנן, וז"ל:

"ולענין ספק חיוב טבילה בכלי שכל חיובו רק מדרבנן. נלענ"ד דמלבד שבספיקא דינא לא מחמירים גם ביש לו מתירין, גם נלענ"ד פשוט דדוקא בכה"ג שאפשר ע"י עצה מן הצד, כגון לפדות את המעשר או בספק ביצה שנולדה ביום טוב להמתין עד למחר, אבל אם הדיון הוא אם חייב לטבול את הכלי או לא, רק אומרים לו "מהיות טוב אל תקרא רע", אבל אין זה שייך להכלל של דבר שיש לו מתירין, דאל"כ איך הקילו בשו"ע לענין ספק חלה

35 חלק יא סימן נח ס"ק א.

36 תניינא (ב - ג) סימן סח.

בזה"ז משום טעמא דספיקא דרבנן לקולא, הרי אפשר להפריש חלה פירור קטן בגודל של שומשום או חרדל, וליכא לא טורח ולא הוצאה של ממון, ועל כרחך, הואיל והא גופא הוא עיקר הנידון אם חייב בהך הפרשה או לא, אין זה קרוי דשיל"מ, וה"נ בספק חיוב טבילה בדרבנן".

ז. סיכום

העולה מכל האמור שכלי אשר נפל בו ספק האם נטבל או לא, יש להטבילו מספק זה ויש לחוש לפוסקים אשר רואים בכלי זה כדבר שיש לו מתירין, ובודאי לפוסקים אשר להם הטבלת כלים דינה מדאורייתא.

על אף האמור היכן שדבר זה כרוך בטירחא רבה או הוצאות מרובות כדוגמת הטבלת מטבח שלם מספק. או כלי לא טבול אשר יתערב בכלים רבים יש לצרף את דעת הסוברים שהטבלת כלים דרבנן ודין דשלי"מ מותנה שההיתר בא מאליו ואינו כרוך בהוצאות.